

К Н Я Ж А

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

ДОБА

І С Т О Р І Я І К У Л Ь Т У Р А

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

Леонтій ВОЙТОВИЧ

Микола ЛИТВИН

Вікторія ЛЮБАЩЕНКО

Олександр СИТНИК

Даріуш ДОМБРОВСЬКИЙ

Олександр МАЙОРОВ

Марта ФОНТ

ЛЬВІВ 2011

Княжа доба: історія і культура / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2011. – Вип. 5. – 272 с.

Збірник присвячено маловідомим і малодослідженим проблемам княжої доби українській історії, більшість матеріалів стосуються поодиноких аспектів історичних і культурних процесів, насамперед на західноукраїнських землях у XIII–XIV ст., найперше відносин з Центральною та Східною Європою, Візантією і слов'янськими країнами Балканського півострова.

The publication covers single and little worked out issues of Knyazha era in Ukrainian history, the majority of published materials are of historical and historical-cultural orientation. They relate to various aspects of historical and cultural processes, first of all of the Western territories in the XIII–XIV centuries, primarily in their relationships with Central and Eastern Europe, Byzantium and the Slavic countries of the Balkan Peninsula.

Редакційна колегія:

Александрович В., доктор історичних наук
(відповідальний редактор)

Войтович Л., професор, доктор історичних наук
(заст. відповідального редактора)

Литвин М., професор, доктор історичних наук

Любащенко В., доктор філософських наук

Ситник О., доктор історичних наук

Домбровський Д., доктор габілітований

Майоров О., професор, доктор історичних наук

Фонт М., професор, доктор габілітований

Опубліковано за сприяння Фонду Катедр Українознавства, освітньої неприбуткової доброчинної інституції (США)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 16443-4915 Р від 19.02.2010

ВЪ КРОВАВЪЯ БЦЯ

КНЯЗЬА ДОБА

Юрій ДИБА

“И САНИ ЄЇА СТОЇАТЬ ВЪ ПЛЕСЬКОВЪ И ДО СЕГО ДНИ”: ПЕРШИЙ ПРИКЛАД “МУЗЕЄФІКАЦІЇ” ЧИ ЛІТЕРАТУРНА МІСТИФІКАЦІЯ?

9

Ігор СКОЧИЛЯС

ГАЛИЧ ПІСЛЯ ГАЛИЧА: ПОНИЗЗЯ (РУСО-ВЛАХІЯ) У XII–XIV СТОЛІТТЯХ ТА УТВОРЕННЯ МОЛДАВСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

29

Вікторія ЛЮБАЩЕНКО

ЦЕРКОВНІ РУКОПИСИ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ РУСИ XII–XIV СТОЛІТЬ: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ (закінчення)

73

Олександр ГОЛОВКО

ГАЛИЧ І ГАЛИЦЬКА ЗЕМЛЯ У ПОЛІТИЦІ КНЯЗІВ ПРИДНІПРОВСЬКОЇ ТА ПІВНІЧНОЇ РУСИ (КІНЕЦЬ XII – КІНЕЦЬ 30-х РОКІВ XIII СТОЛІТТЯ)

117

Віктор МАНДЗЯК

РОСТИСЛАВ МИХАЙЛОВИЧ – “DUX GALICIAE ET IMPERATOR BULGARORUM”

131

Adrian JUSUPOVIĆ

WPŁYW HALICKIEGO OTOCZENIA KSIĄŻĘCEGO NA “WŁADZĘ” W PIERWSZEJ POŁOWIE XIII WIEKU, NA PRZYKŁADZIE SUDYSŁAWA

145

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ІКОНИ “МІНІАТЮРНОГО СТИЛЮ” – НЕВІДОМИЙ АСПЕКТ МИСТЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ XIII СТОЛІТТЯ

163

Олександр МАЙОРОВ

МІЖ НІКЕСЮ ТА РИМОМ: КОРОНАЦІЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА У СВІТЛІ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ І ДИНАСТИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ КНЯЗІВ

189

З М І С Т

Джура ГАРДІ

КИМ БУВ "DER KUNIC VON RÂZEN", ПРИСУТНІЙ НА ВЕСІЛЛІ ГЕРЦОГА БЕЛИ, МОЛОДШОГО СИНА УГОРСЬКОГО КОРОЛЯ БЕЛИ IV, І КУНІГУНДИ БРАНДЕНБУРЗЬКОЇ БІЛЯ МІСТА ROTTENBURG У 1264 РОЦІ

199

Леонтій ВОЙТОВИЧ

КНЯЗЬ ЮРІЙ-БОЛЕСЛАВ ТРОЙДЕНОВИЧ: ЕСКІЗ ПОРТРЕТА

209

Jerzy SPERKA

ZARYS MIGRACJI RYCERSTWA ŚLĄSKIEGO NA ZIEMIE RUSI KORONNEJ W OKRESIE PANOWANIA WŁADYSŁAWA JAGIEŁŁY

221

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

ІКОНИ КНЯЖОЇ ДОБИ НА СТОРІНКАХ НОВОГО ВИДАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

231

Андрій КОПИТКО

ПІДСУМОК СТУДІЙ НАД СЕРЕДНЬОВІЧНИМ ВОЛОДИМИРОМ

247

Юрій ДИБА

НАЙСТАРША АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА ПЕРЕМИШЛЯ У НОВІШОМУ ОСВІТЛЕННІ ПОЛЬСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ

260

Мирослав ВОЛОЩУК

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПРАВИТЕЛІВ ГАЛИЦЬКОЇ ТА ВОЛИНСЬКОЇ ЗЕМЕЛЬ 1198(1199)–1264 РОКІВ

254

РЕЗЮМЕ

266

SUMMARY

267

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ПРАВИТЕЛІВ ГАЛИЦЬКОЇ ТА ВОЛИНСЬКОЇ ЗЕМЕЛЬ 1198(1199)–1264 РОКІВ

Nagirnyj W. *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264*. – Kraków, 2011. – 362 s. (Нагірний В. Зовнішня політика князівств Галицької і Волинської земель в 1198(1199)–1264 роках. – Київ, 2011. – 362 с.)

Вивчення історії Галицької та Волинської земель XI–XIII ст. за останні десятиліття суттєво покращилося. Вийшло чимало помітних монографій не тільки вчених з України¹, а й Росії² та Польщі³. На цьому тлі для вітчизняної історіографії спроба переосмислення зовнішньополітичної діяльності галицьких та волинських князів не виглядала нагайним завданням. Однак дослідження, які впродовж 2000–2011 рр. проводив молодий український вчений Віталій Нагірний⁴, довели, що цей аспект

¹ *Головко О. Б.* Князь Роман Мстиславович та його доба. – Київ, 2001; *Його ж.* Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного Середньовіччя. – Київ, 2006; *Галицько-Волинський літопис.* Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М. Ф. Котляра. – Київ, 2002; *Котляр М. Ф.* Данило Галицький. Біографічний нарис. – Київ, 2002; *Его же.* Даниил, князь Галицкий. Документальное повествование. – Санкт-Петербург, 2008; *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004; *Томенчук Б. П.* Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. – Івано-Франківськ, 2006; *Його ж.* Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали археологічних досліджень 1976–2006 рр. – Івано-Франківськ, 2008; та ін.

² *Майоров А. В.* Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / Под ред. И. Я. Фроянова. – Санкт-Петербург, 2001; *Томенчук Б. П.* Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. – Івано-Франківськ, 2006.

³ *Dąbrowski D.* Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich // Biblioteka Genealogiczna / Pod red. M. Górnego. – Poznań; Wrocław, 2002. – Т. 6; *Bartnicki M.* Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005.

⁴ Віталій Миколайович Нагірний (1978) – випускник історичного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (2000), аспірант (його науковий керівник – доктор історичних наук, професор Володимир Грабовецький) (2000–2004), докторант Інституту історії Ягеллонського університету (науковий керівник – доктор

історичного минулого залишається дискусійним, потребуючи ще не однієї спеціальної студії.

Останню тезу підтверджує проблема, окреслена в назві книги. Історик вирішив розглядати зовнішню політику не крізь призму історичного минулого Галицько-Волинського князівства у характерних для давнішої історіографії хронологічних межах 1199–1349 рр., а з огляду міждинастичних (втім із монархами сусідніх європейських держав) відносин окремих князів Галицької і Волинської земель, які, здебільшого, не були суверенами усєї території (йдеться про численних волинських володарів, чернігівських князів, які обіймали галицький престіл та інші). Такий підхід, на нашу думку, об'єктивний, оскільки засвідчує неправомірність застосування в історичній науці поняття Галицько-Волинське князівство, чи Галицько-Волинська держава, для 1199–1349 рр.

Безумовно, вказаний проміжок часу був перенасичений появою як на Волині, так і в Галичині, різних політичних утворень, поширення влади іноземних володарів. Відтак, про об'єднане стабільне Галицько-Волинське князівство, з оглядом на васальний статус щодо Монгольської держави, може йтися тільки після 1245 р., і то лише до утворення королівства Русі у 1253 р.

Праця В. Нагірного відзначається глибокою обізнаністю з джерелами та історіографією теми⁵. Фахова критика використаних наративних й актових матеріалів, наукового доробку попередників свідчать про власний високий професійний рівень.

Автор запропонував читачеві ознайомлення з книгою за проблемно-хронологічним принципом, поділивши основну частину тексту на три розділи:

- Зовнішня політика Галицько-Володимирського князівства за правління Романа Мстиславовича 1198(1199)–1205;
- Зовнішня політика князівств Галицької і Волинської земель у 1205–1245 рр.;
- Галицько-Волинська держава Романовичів на тлі міжнародних відносин 1245–1264 рр.

Вчений цілком аргументовано піддав критиці низку усталених в історіографії проблем. Серед найважливіших – встановлення докладної дати об'єднання волинських земель володимирського князя Романа Мстиславовича з галицькими. На основі вивчення календарів, якими послуговувалися автори середньовічних хронік та літописів, В. Нагірний встановив, що приєднання відбулося не в 1199 р., а, очевидно, між 1 вересня 1198 та 31 грудня 1199 р.⁶

Не менш дискусійними були питання імені та походження другої дружини князя Романа⁷, ймовірності перебування в Галичі колишнього візантійського імператора Олексія III⁸, причини останнього походу князя Романа

габілітований, професор Кшиштоф Стопка (2006–2008).

⁵ *Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198

(1199)–1264. – Kraków, 2011. – S. 15–75.

⁶ *Ibidem.* – S. 90–91.

⁷ *Ibidem.* – S. 96–97.

⁸ *Ibidem.* – S. 100–108.

до Польщі та його загибелі⁹. Вступаючи в полеміку з російським вченим Олександром Майоровим щодо того, чи міг галицько-володимирський володар відправитися до Саксонії на підтримку Філіпа Швабського, чи здійснював похід до Польщі проти Лешка Білого, автор піддав сумніву низку висновків свого опонента. На його думку, комплекс джерел, хронологічно найближчих і створених у середовищі осіб, добре проінформованих про перебіг політичних справ на Русі та в Польщі на 1205 р., може засвідчувати лише одне – Роман Мстиславович взяв участь у війні на території сусідньої Польщі, де й загинув за випадкового збігу обставин¹⁰.

Аналізуючи зовнішню політику галицьких і волинських князів після 1205 р., В. Нагірний виокремив декілька напрямів, за якими й проводив дослідження: стосунки з європейськими монархами (Угорщина, Польща, Священна імперія, Австрія, Апостольська столиця), з іншими князями Русі (чернігівськими, київськими, новгородськими тощо), кочівниками Степу та прибалтійськими племенами. Обрана методика логічна, оскільки суттєво полегшує сприйняття тексту.

Важливим здобутком автора є теза про те, що наявність у період від 1205 до 1245 рр. кількох князівств у межах Волині та Галичини передбачала ведення місцевими володарями часто зовсім самостійної зовнішньої політики, яка, хоча й мало відображена у джерелах, все ж, мала місце. Практично кожна розглянута проблема подана крізь призму глибокої джерельної презентації та аргументованої дискусії з опонентами. Важливий атрибут книги – деталізація хронології досліджених подій (прихід угорського воеводи Бенедикта до Галича¹¹, дата повішення князів Ігоревичів¹², прихід до влади в Галичі князя Мстислава Мстиславовича¹³, зайняття м. Дорогочина військами князя Данила Романовича¹⁴ тощо). Зі слів історика, новітнє дослідження хронології галицько-волинського літописання вже давно на часі.

При вивченні міжнародного становища держави Романовичів у 1245–1264 рр. автор цілком справедливо відзначив зміну пріоритетів у зовнішній політиці. На такі трансформації безпосередньо впливали результати монгольських походів на Русь і країни Європи упродовж 1236–1243 рр. В. Нагірний вперше в історіографії висловив думку, що ординське командування вимагало підпорядкування князя Данила у два етапи: взимку 1243–1244 р. – щодо його волинських володінь та після 17 серпня 1245 р. – щодо галицьких¹⁵. Саме внаслідок останнього старший Романович був змушений поїхати до хана Бату.

Визнавши суверенітет Чингізидів, князь Данило, все ж, не сподівався позбутися їхньої зверхності. Автор висловив також припущення, що у стосунках із папою Інокентієм IV саме галицько-волинський володар був ініціатором та першим відправив посольство до Рима. При цьому особливу роль у дипломатичних переговорах відіграли монахи жєбрущих

⁹ *Nagirnyj W.* Op. cit. – S. 120–145.

¹⁰ *Ibidem.* – S. 135.

¹¹ *Ibidem.* – S. 155.

¹² *Ibidem.* – S. 159.

¹³ *Ibidem.* – S. 175–176.

¹⁴ *Ibidem.* – S. 213–216.

¹⁵ *Ibidem.* – S. 229–230.

орденів, особливо – домініканці. Не останнє місце у планах Романовичів щодо боротьби з кочівниками займало залучення угорських та польських правителів. Практично будь-яка зовнішньополітична активність галицько-волинських володарів на західному та північному напрямках (боротьба за Австрійське герцогство, війни з ятвягами, можливо навіть і походи проти болохівських князів) передбачали, на думку історика, мобілізацію ресурсів та сил європейських монархів проти монгольської загрози.

При цьому, як зауважив В. Нагірний, “не виключено, що участь у поході проти чехів могла бути трактована Данилом і Васильком і як демонстрація незалежності Галицько-Волинського князівства від монголів”¹⁶. Однак каральна військова експедиція кочівників під керівництвом темника Бурундая не тільки призвела до значної втрати обороноздатності володінь Романовичів, втечі короля Данила до Угорщини, але після смерті останнього загалом змінила тенденції розвитку зовнішньополітичних відносин його наступників.

Не дивлячись на високий професійний рівень, у книзі є декілька дискусійних фрагментів, які потребують, на наш погляд, прискіпливішого висвітлення. Зупинимо увагу лише на окремих із них.

Попри використання широкого спектру наративних джерел, автор зауважив, що “на жаль, до наших днів не збереглося жодної угорської хроніки з XIII ст.”, використавши компілятивні праці XIV–XV ст.¹⁷ Однак добре відомо, що серед хронік, створених у XIII ст. на території Угорщини, можна щонайменше назвати такі: “Нещаслива пісня” монаха Рогерія середини XIII ст. (дослідження наративу – І. Сентпетері¹⁸ та ін.), “Історія архієпископів Салони і Спліту” сплітського архієпископа Фоми другої половини XIII ст. (джерелознавчі дослідження О. Акімової¹⁹, О. Назаренка²⁰, Л. Штайндорфа²¹ та ін.) та “Діяння Угорців” магістра Шимона Кезаї кінця XIII ст. Кожен із цих документів зберіг дані про “руську” топоніміку за межами східнослов'янських князівств, а також важливі свідчення про зовнішню політику Романовичів, особливо в час татарського походу до країн Європи у 1241–1242 рр.

На прискіпливіший аналіз, на нашу думку, також заслуговують не тільки взаємини з австрійськими Бабенбергами (до 1246 р.)²², а й обставини

¹⁶ *Nagirnyj W.* Op. cit. – S. 276.

¹⁷ *Ibidem.* – S. 30.

¹⁸ *Rogerii Carmen Miserabile // Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum: In 2 v. / Edendo operi praefuit E. Szentpétery.* – Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter. Hung. Sumptibus, 1937. – Vol. 1. – S. 543–589.

¹⁹ *Фома Сплитский.* История архиепископов Салони и Сплита / Перевод,

комментарий О. А. Акимовой. – Москва, 1997.

²⁰ *Назаренко А. В.* Русь и монголо-татары в хронике сплитского архидиакона Фомы (XIII в.) // История СССР. – 1978. – № 5. – С. 149–158.

²¹ *Штайндорфф Л.* Чужая война: военные походы монголов в 1237–1242 гг. в хронике Фомы архидиакона Сплитского // Древняя Русь. – 2008. – № 4. – С. 18–29.

²² *Nagirnyj W.* Op. cit. – S. 209–210. Автор так до кінця і не з'ясував питання, як у 1237 р. Данило Романович погодився

походу монголів до Галицької землі у 1241 р.²³, останні військові конфлікти з угорцями в середині 40-х років XIII ст.²⁴, обставини налагодження двосторонніх відносин із римськими папами й відправлення перших посольств до Рима й Ліона²⁵ та ін.

Все ж, книга В. Нагірного справляє надзвичайно позитивне враження, а його підхід до вирішення поставлених завдань – подальшого наслідування²⁶.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

підтримати ворога Бели IV австрійського герцога Фрідріха у війні з імператором Фрідріхом II Штауфеном, не маючи при цьому не те що спільних кордонів із володіннями Бабенбергів (щоб потрапити до Австрії, необхідно було пройти маршем через підконтрольну чернігівським князям ворожу Галичину та Угорське королівство), а й перебуваючи у залежності від угорського монарха (sic!), з чим В. Нагірний погоджується (*Nagirnyj W. Op. cit. – S. 208*).

²³ Вчений переконаний, що кочівники здобули Галич (*Nagirnyj W. Op. cit. – S. 217*), попри те, що, крім вкрай лаконічного літописного запису, історична наука не має інших підтверджень такого припущення, втім і з результатів понад півтора-сотлітніх археологічних досліджень міста.

²⁴ Характеризуючи, зокрема Ярославську битву, В. Нагірний переконаний, що це була “довготривала і вичерпна битва”, в якій брали участь “значні угорські сили на чолі з баном Філею” (*Nagirnyj W. Op. cit. – S. 222–223*). Мабуть, історикові варто було би, все ж, врахувати загальнодемографічну та господарську ситуацію у країні, коли після спустошень 1241–1243 рр., як зазначав Фома Сплітський, “...все Угорське королівство було виснажене ненаситним мечем варварського шаленства, голод, який настав одразу ж, довів, зрештою, нещасний народ до повного виснаження. Адже, через загрозу татарського безумства нещасні селяни не могли засіяти поля, ні зібрати плодів попереднього врожаю. Тому за відсутності істівних припасів нещасні люди падали, уражені мечем голоду. На полях та дорогах лежали незліченна кількість трупів людей, і вважають, що жорстокі

біди голоду принесли угорському народові не менше спустошення, ніж пагубна лютя татар”: *Фома Сплітський. История... – С. 368*. Відтак, ми переконані, що стягувати під Ярослав улітку 1245 р. масштабні сили було ризиковано та й навряд чи можливо з огляду на постанови Золотих булл 1222 та 1231 рр., які дозволяли угорській знаті ухилитися від участі в зовнішньополітичних кампаніях монарха, якщо той не міг профінансувати їх із королівської скарбниці. Непростими в цей час були стосунки Арпадів із Бабенбергами, а тому очевидні втрати у війні могли призвести до катастрофічних наслідків у гіпотетичних конфліктах із Фрідріхом Сварливим.

²⁵ Проводячи на сторінках монографії глибоку дискусію щодо того, чи міг бути архієпископ із Русі Петро – учасник I Ліонського собору 1245 р. – посланцем Романовичів (*Nagirnyj W. Op. cit. – S. 248–250*), автор загалом приймає погляд своїх попередників про те, що аргументів на користь саме такого твердження практично немає (*Nagirnyj W. Op. cit. – S. 250*). Однак при цьому в індексах осіб називає Петра (Акеровича) галицьким єпископом (*Nagirnyj W. Op. cit. – S. 343*).

²⁶ Значна заслуга історика – в організації і проведенні упродовж 2010–2011 рр. двох спеціалізованих студентсько-викладацьких міжнародних наукових конференцій під загальною назвою *Colloquia Rusica* (“Розмови про Русь”), покликаних мобілізувати молодих дослідників до активнішого вивчення історії Русі. Перша конференція під назвою “*Ruß ŝredniowieczna a sąsiedzi (IX – ро́лова XIII w.)*” (“Середньовічна Русь і сусіди (IX – середина XIII ст.)”) відбулась

24–26 листопада 2010 р. в Інституті історії Ягеллонського університету у Кракові (Польща). Натомість друга конференція – “Князівства Галицької і Волинської земель в міжнародних відносинах XI–XIV ст.” відбулася на базі Інституту історії і політології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в Івано-Франківську 20–22 жовтня 2011 р. На осінь 2012 р. при Інституті історії Варшавського університету (Польща) заплановане проведення третьої конференції.